

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
РЕГУЛЮВАННЯ МАЙНОВИХ
І НЕМАЙНОВИХ ВІДНОСИН
В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ
ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ
ЛЮДИНО-ЦЕНТРИЧНОЇ
ЦИВІЛІСТИКИ**

Колективна монографія

*За редакцією
Є. Харитонова, О. Харитонової, І. Давидової, О. Сафончик*

Одеса
Фенікс
2025

УДК 341.321:32.019.51(063)
А 43

<https://doi.org/10.32837/11300.29619>

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 7 от 14 березня 2025 року)*

Рецензенти:

Майданик Р. А. - академік, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Гринько С. Д. - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри приватного права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова;

Маковій В. П. - кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ

За редакцією:

Є. Харитонові, О. Харитонові, І. Давидові, О. Сафончик

А 43 Актуальні проблеми регулювання майнових і немайнових відносин в умовах гібридної війни через призму людино-цен- тричної цивілістики : колективна монографія I за заг. ред. професорів: Є. Харитонові, О. Харитонові, І. Давидові, О. Сафончик. Одеса : Фенікс, 2025. - 512 с. - Режим доступу: <https://doi.org/10.32837/11300.29619>
ISBN 978-617-8430-52-8

Монографія містить підсумкові результати наукових досліджень представників школи людиноцентричної цивілістики за останні десять років, які присвячені аналізу правових питань впливу гібридної війни на регулювання майнових та немайнових відносин.

Розрахована на наукових та науково-педагогічних працівників, аспірантів, здобувачів вищої юридичної освіти, всіх, кого цікавить проблематика особливостей регулювання майнових та немайнових відносин в умовах гібридної війни.

УДК 341.321:32.019.51(063)

ISBN 978-617-8430-52-8

© Колектив авторів, 2025

ЗМІСТ

Авторський колектив.	5
Інтродукція. Цивілістичні школи перед викликами часу (Харитонов Є., Харитонova О., Давидова І., Сафончик О.).	7
Розділ 1. Гібридна війна як виклик людині, суспільству і праву (Євген Харитонов, Олена Харитонova).	40
Розділ 2. Людиноцентрична школа цивілістики в умовах гібридної війни (Євген Харитонов, Олена Харитонova).	94
Розділ 3. Проблеми дихотомії цивільно-правового методу під час війни (Євген Харитонов)	119
Розділ 4. Проблеми спеціальних методів цивільно-правового регулювання в умовах війни (Богдан Фасій).	154
Розділ 5. Окремі аспекти функціонального виміру цивільного права та приватного права в сучасному суспільстві (Микола Матійко)	182
Розділ 6. Право власності релігійних організацій (Юлія Кривенко).	222
Розділ 7. Конвалідація недійсних правочинів, учинених на тимчасово окупованих територіях та «сірій зоні» в умовах гібридної війни (Євген Харитонов, Микола Білошкурський).	257
Розділ 8. Права інтелектуальної власності в умовах гібридної війни (Олена Харитонova, Іван Мартинюк)	283
Розділ 9. Збалансування інтересів боржників та кредиторів у договірних відносинах в умовах воєнного стану (Неллі Голубєва)	311
Розділ 10. Договори психологічної допомоги в умовах гібридної війни (Олена Адамова).	340
Розділ 11. Порушення права на здоров'я як інструмент гібридної війни (Юлія Маршук)	373

Розділ 6

ПРАВО ВЛАСНОСТІ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

DOI 10.32837/11300.29649

Юлія Кривенко

кандидатка юридичних наук, доцентка

1. Релігійні організації як суб'єкти права власності

Формування правової держави неможливе без громадянського суспільства, яке виступає об'єктивним соціальним базисом демократичної держави. Ступінь розвитку громадянського суспільства значною мірою характеризується наявністю автономних, добровільних об'єднань, що консолідують суспільство та забезпечують його ефективну взаємодію з державою.

Слід зазначити, що в суспільній свідомості періодично відбувається зміна одних ціннісних орієнтирів на інші, і у вітчизняній реальності все більшого суспільного визнання набувають матеріально-економічні чинники, однак, паралельно відроджуються традиційно-національні цінності, зокрема і релігійні.

Варто наголосити, що вплив церкви, релігійності, релігійних норм та цінностей на життя суспільства в постсоціалістичних державах помітно збільшився, роль релігії не розглядається більше як негативна. Внаслідок чого увага вчених була прикута до вивчення питань релігії, відносин між різними конфесіями та державою. Слід зазначити, що в основному роботи у цій галузі присвячені такій глобальній темі як державно-конфесійні відносини.

У свою чергу, держава і церква приділяють увагу налагодженню державно-релігійних відносин, щоб зміцнювати традиційні цінності і спільно вирішувати складні проблеми духовного розвитку суспільства з метою забезпечення соціально-політичної стабільності країни. На сьогодні, в умовах війни, цей зв'язок дуже помітний. Специфіка державно-церковних правовідносин полягає в особливому обмежу-

вальному характері державно-правового та церковно-правового регулювання: з одного боку, держава не може втручатися в канонічне, богослужбове внутрішньоцерковне життя, з іншого, церква не бере участі в державній політичній діяльності¹.

Держава в різні історичні епохи по-різному сприймала співвідношення правових норм і церковних канонів у вирішенні цивільно-правових питань, зокрема щодо права власності релігійних організацій. В історичній ретроспективі були тривалі періоди, коли церква відокремлювалася від держави де-юре. Проте й у такі періоди питання церковної власності, як зовнішні питання для Церкви, регулювалися виключно державними законами.

Релігійна організація як найстаріший ідеологічний і політичний інститут людства завжди посідала особливе місце в державній політиці. У механізмі здійснення права на віросповідання, яке належить до основних прав і свобод людини, найважливішою ланкою є релігійна організація, що виступає як найбільш сталий ідеологічний і політичний інститут людства, займає особливе місце в суспільстві та впливає на державну політику.

Правове становище релігійних організацій визначено низкою нормативно-правових актів, які надають їм статус непідприємницьких організацій, які не переслідують отримання прибутку як основну мету діяльності, і розподіляють отриманий прибуток між учасниками. Сучасні реалії сприяють стрімкій комерціалізації релігійних організацій, а законодавча база створює сприятливий ґрунт для розвитку релігійного підприємництва. Істотна зміна державної політики стосовно релігійних організацій вимагає внесення відповідних змін до чинного законодавства. Хоча такі зміни загалом мають позитивне значення, законодавче регулювання в цій сфері не позбавлене серйозних недоліків, а саме щодо угод, які конкретизують законодавство та заповнюють прогалини, створюючи недостатню правову базу для спільної діяльності традиційних конфесій та держави в галузях, що становлять взаємний інтерес².

¹ Слубська А. Державно-церковні відносини: історична та сучасна ретроспекція. *Релігія та соціум*. 2010. № 2(4). С. 190-193.

² Радченко А. Ю. Правовий статус релігійних об'єднань: проблеми законодавчого врегулювання. *Право і суспільство*. 2015. № 2. С. 13. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Pis_2015_5.2\(2\)_5.pdf](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Pis_2015_5.2(2)_5.pdf)

Одним із витоків гібридної війни, на думку Ю. В. Узденової, є саме конфесійні конфлікти.

У своєму дослідженні вона зазначає, що «конфесійні витоки стосуються сприянню розколу на основі релігійних поглядів. Це, у свою чергу, може спричинити реальні військові конфлікти, внутрішні та зовнішні замовники поширення таких поглядів отримують додаткові важелі впливу на соціально-політичне середовище. На прикладі сьогодення ми можемо спостерігати в Україні приклад такої складової – це конфлікт між Українською православною церквою та Православною Церквою України. Зазначений конфлікт несе за собою неймовірний вплив на устрій держави та поширює підривну діяльність проти держави».¹ Підтримуємо точку зору Ю. Квачова, який зазначає, що «в умовах широкомасштабної війни використання росією церкви як інструменту гібридної війни спричинило суттєвий суспільний розкол та значно заблокувало процеси духовної незалежності країни»².

Повномаштабне вторгнення пришвидшило прийняття Закону № 2662–VIII, який зобов’язав релігійні об’єднання відображати належність до релігійної організації (об’єднання) за межами України, до якої вона входить, шляхом обов’язкового відтворення у своїй назві повної статутної назви такої релігійної організації. Також цей Закон установив обмеження в умовах війни доступу священнослужителів, релігійних проповідників, наставників релігійних організацій, керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України, в частини, з’єднання Збройних Сил України та інших військових формувань України в місцях їхньої дислокації або інших військових формувань України в місцях їхньої дислокації або інших обмежень, передбачених Законом³.

¹ Узденнова Ю. М. Гібридна війна: сутність, складові та ключові поняття URL: [URL:https://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/4_2024/28.pdf](https://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/4_2024/28.pdf)

² Квачов Ю. Українська православна церква московського патріархату як інструмент гібридної війни росії. *Війна Росії проти України: від гібридних форм до геноцидних практик*: матеріали Міжнародної науковопрактичної конференції (9 грудня 2024 року) / за заг. ред. В. В. Коцура. Укладач Л. М. Переяслав, 2024. С.255.

³ Конституційний Суд України ухвалив Рішення у справі щодо повної назви релігійних організацій, дійшовши висновку, що зміни до статті 12 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» є конституційними. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/konstytucynyj-sud-ukrayiny-uhvalyv-rishennya-u-spravi-shchodo-povnoyi-nazvy-religijnyh>

В'ячеслав Горшков зазначив, що «війна – потужне випробування для релігійних спільнот, оскільки вона вимагає дієвого прояву власної віри в надзвичайно екстремальних умовах. Війна показує, чого варта наша віра, наша релігійність та духовність, наскільки вони щирі та справжні. Коли біль та страждання охоплюють все наше суспільство, тоді яскраво проявляється правдивий сенс існування численних релігійних спільнот»¹

Вважаємо, що досліджуючи цю тему, доречно звернути увагу на «критерії визначення релігійної організації як критично важливої для функціонування економіки та забезпечення життєдіяльності населення в особливий період», які були затвердженні Державною службою України з етнополітики та свободи совісті.

Відповідно до зазначеного наказу, «релігійна організація визнається такою, що є критично важливою для функціонування економіки та забезпечення життєдіяльності населення в особливий період, якщо вона одночасно відповідає таким критеріям:

- в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань містяться відомості про ідентифікаційний код юридичної особи – релігійної організації в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України;
- запис про державну реєстрацію створення юридичної особи – релігійної організації внесено до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань не пізніше 26 грудня 2024 року;
- релігійна організація не включена до переліку релігійних організацій в Україні, афілійованих (пов'язаних однією чи декількома ознаками, визначеними статтею 51 Закону України від 23.04.1991 № 987-XII «Про свободу совісті та релігійні організації») з іноземною релігійною організацією, діяльність якої в Україні заборонена;
- місцезнаходження юридичної особи – релігійної організації не знаходиться на тимчасово окупованій рф території України;
- статут (положення) релігійної організації не втратив чинності у частині, якою визначається повна офіційна назва релігійної організації;

¹ Релігійна свобода в умовах агресії рф проти України: експерти про досвід 2014-2022 років. URL: <https://dess.gov.ua/roundtable-18-march-2022/>

- релігійна організація внесена до Реєстру неприбуткових установ та організацій;
- релігійна організація подала звіт про використання доходів (прибутків) неприбуткової організації за попередній базовий звітний (податковий) період»¹.

Визначені «Критерії» є важливими для формування правового статусу релігійних організацій.

Правове становище релігійних організацій визначено низкою нормативно-правових актів, які надають їм статус непідприємницьких організацій, не переслідують мету отримання прибутку як основну мету діяльності і розподіляють отриманий прибуток між учасниками. ЦК України² не розмежовує поняття релігійної та громадської організації, а відповідно ознаки і мету їх створення. Це ототожнення, на нашу думку, слід визнати хибним, так як релігійні організації виступають в організаційно-правовій формі непідприємницьких юридичних осіб. Необхідно підкреслити, що релігійна організація в даний час класифікована як самостійна організаційно-правова форма, відмінна від інших форм юридичних осіб, і насамперед від громадських організацій, враховуючи специфічні цілі, які стоять перед релігійними організаціями. Релігійні організації постійно взаємодіють з органами державної влади всіх рівнів по всій країні, у тому числі з питань передачі релігійним організаціям у власність чи інше право об'єктів релігійного призначення. Тому більш чітке вирішення питань про суб'єкт та об'єкт права власності, про підстави та порядок набуття прав власника та інші мають не лише теоретичне, а й важливе практичне значення.

І. М. Шопіна зазначає, що «формуючи поняття правового статусу релігійних організацій, слід прискіпливо розмежовувати релігійні та правові складові такого статусу. Ми не заперечуємо внесок релігійних культів у формування правових систем країн світу. Однак виходити у питанні про визнання правового характеру релігійних приписів слід з положень ч. 3 ст. 35 Конституції України, яка визначає, що Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави»³

¹ Затверджено критерії визначення релігійної організації як критично важливої. URL: <https://7eminar.ua/news/5104-zatverdzeno-kriteriyi-viznacennya-religinoiy-organizaciyi-yak-kriticno-vazlivoyi>

² Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.

³ Шопіна І. М. Поняття релігійної організації та особливості її правового статусу. *Інтернаука*. Серія : Юридичні науки. 2024. № 7. С. 85-90. URL.: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnjiu_2024_7_12

Досліджуючи це питання слід зазначити, що вказана норма є декларативною, так як на сьогодні ми спостерігаємо досить тісний зв'язок між державою, державним установами та релігійними організаціями. Чи має місце повна реалізація принципу відокремлення церкви від держави насправді? Досить спірне питання.

У рамках політики світської держави слід визначити, що жодна релігія не повинна проголошуватись обов'язковою, не повинна мати пріоритет у розгляді її поряд з іншими релігійними течіями. Таким чином, слід зазначити, що між церквою та державою (владою) здійснюється комунікація, тобто специфічна форма їх взаємодії (спілкування) у процесі вирішення питань, що лежать у сфері взаємних інтересів. Ця комунікація має різноманітний характер та різні рівні.

Релігійний вплив на суспільне життя стає останнім часом все більш відчутним як у його позитивних, так і негативних проявах. У сучасних умовах доводиться вирішувати завдання глобального характеру, такі як визначення місця релігії у суспільстві, формування нових державно-конфесійних відносин, а й більш приватного, наприклад, чітко фіксувати статус суб'єктів релігійної діяльності. У суспільстві є велика кількість різноманітних, заснованих на принципі добровільності, об'єднань громадян. Вони відрізняються цілями, функціями та змістом діяльності. Незважаючи на те, що проголошені ще конституціями радянського періоду, принципи взаємовідносин держави і релігійних організацій залишилися тими ж, вони набувають зовсім іншого трактування і за допомогою ухваленого законодавства, нарешті, починають поступово втілюватися в життя.¹ На відміну від попереднього періоду, з 1991 року держава визнає, що останні є такими ж повноцінними учасниками цивільного обороту, як інші юридичні особи. З цього часу почав поступово змінюватися статус релігійних організацій як суб'єктів цивільного права, і цей процес триває досі. Насамперед, безумовно, він торкнувся права власності та інших речових прав релігійних організацій. Однак визнаючи, що можливості релігійних організацій у приватно-правовій сфері значно розширилися, не можна не відзначити, що на цьому позитивному тлі в останніх виникає чимало проблем, пов'язаних з іноді недостатньо продуманим і неповністю систематизованим законодавчим регулюванням їх

¹ Мельничук О. П. Рівність релігійних організацій перед законом: зміст та правове забезпечення. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 16. С. 334-341.

правового статусу. У сучасних умовах потрібне адекватне правове регулювання релігійної діяльності з урахуванням помилок, які вже виявлено. Релігійні організації, що об'єднують у своїх лавах чималу кількість населення країни, прагнуть брати участь у вирішенні актуальних соціальних проблем. Нині органами юстиції зареєстрована значна кількість релігійних організацій. Розглянемо це питання на прикладі Одеської області.

Отже, «на 1 січня 2025 року в Одеській області діють 1415 зареєстрованих релігійних організацій, у тому числі: три духовних центри, 17 релігійних управлінь, 1337 релігійних громад, 25 монастирів та скитів, 20 місій, 2 братства та 11 духовних навчальних закладів.

Переважна кількість релігійних організацій (1359) належить до християнства, 15 – до іудаїзму, 15 – до ісламу, 26 – до нетрадиційних та новітніх віросповідань.

Серед християнських конфесій перше місце за чисельністю посідає православ'я (784), далі йдуть протестанти (492) та католики (60).

Українська Православна Церква (Православна Церква України) нараховує 150 релігійних організацій, зокрема, 1 управління, 146 релігійних громад, 1 монастир та 2 місії.

Українська Православна Церква налічує 2 управління, 586 релігійних громад, 15 монастирів та 2 братства.

До релігійної мережі православних також входять 2 громади православної церкви Божої Матері «Державна», а також 7 незалежних православних громад.

Крім цього, на території області діють 16 громад Руської православної церкви за кордоном (РПЗЦ), 13 – Російської православної старообрядницької церкви, 6 – Російської істинно-православної церкви (катакомбної).

До складу Римсько-католицької церкви (РКЦ) входять 31 релігійна організація: 1 управління, 22 громади, 6 монастирів та 2 місії. Також існує доволі розгалужена система молодіжних рухів, медіаресурсів та організацій.

Українська греко-католицька церква (УГКЦ) налічує 29 релігійних організацій: 1 управління, 24 громади та 2 монастирі.

За кількістю релігійних організацій у протестантському середовищі провідні позиції займають баптисти (ЄХБ) – 175, релігійні організації християн віри євангельської: п'ятидесятники (52) та інші громади

ХВС-57, харизмати-70, адвентисти сьомого дня (АСД) – 51 та Свідки Єгови – 13. Також діють 8 громад пресвітеріанської церкви, а також по одній громаді новоапостольської й методистської церков.

Складовою частиною релігійної мережі є релігійні організації етно-конфесійних меншин: вірменської апостольської церкви (2), Німецької євангелічно-лютеранської (5), іудейські релігійні громади (15).

Багатоконфесійну картину області доповнюють 15 мусульманських громад,¹⁴ релігійних організацій нетрадиційних та новітніх нехристиянських віросповідань, у т.ч. РУНвіри (6), кришнаїти (4), буддисти (4) та багаї (1)».¹

Умовою активного прагнення релігійних об'єднань брати участь у всіх сферах діяльності суспільства є усунення обмежень права на свободу совісті, що здійснилося в процесі розвитку законодавства дев'яностих років.

Унаслідок цього, нагальними є питання щодо правового статусу релігійних організацій стосовно права власності на майно та низка інших, які потребують вирішення.

Релігійні організації були історично першими суспільно значущими формами об'єднання людей на основі світоглядних цінностей. Будучи інституційною формою вираження релігії та найважливішою умовою її соціального буття, релігійні організації створюються та діють з метою задоволення релігійних потреб людей, які визначають сутність та призначення релігійних організацій. Ці організації займаються благодійною, освітньою та іншими видами діяльності, тим самим конструктивно впливаючи на громадянське суспільство.

На сьогодні релігійні організації як суб'єкти цивільного права наділені майновими правами – речовими і зобов'язальними. Стосовно їх здійснення, до релігійних організацій застосовуються ті ж вимоги, що й до інших суб'єктів цивільного права, а також додаткові вимоги, які пов'язані зі специфікою їхньої діяльності. У зв'язку з цим, є особливості в реалізації ними права власності; права користування майном, що є власністю держави, громадян та їх об'єднань².

Релігійна організація як суб'єкт цивільного права досліджується значно менше ніж інші учасники цивільного обороту. Це пояснюється

¹ Статистична інформація щодо діяльності релігійних організацій в Одеській області. URL: <https://culture.od.gov.ua/realizacziya-derzhavnoyi-polityky-u-sferi-religij/>

² Кривенко Ю. В. Окремі питання щодо права власності на майно релігійних організацій. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 1. С. 54-57.

насамперед цілями названих організацій, які належать не до політичної та економічної сфери, а торкаються духовних, культурних інтересів особи.

У ст. 35 Конституції України зазначено, що «кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність»¹.

Закон України «Про свободу совісті та віросповідання» закріплює рівність всіх громадян перед законом незалежно від релігії та своїх переконань. У ст. 18 вказаного Закону закріплено, що «релігійні організації володіють, користуються і розпоряджаються майном, яке належить їм на праві власності»².

З приводу визначення правового статусу релігійних організацій серед науковців не існує сталої думки. Д. Дмитрієв зазначає, що «правовий статус релігійних організацій – це сукупність їх прав та обов'язків, їх стан, положення в суспільстві, яке закріплено у нормах права»³.

О. В. Білаш, М. В. Менджул визначаючи правосуб'єктність релігійних організацій зазначили, що «релігійні організації мають спеціальну правосуб'єктність, яка включає правоздатність (здатність релігійних організацій мати права та обов'язки), дієздатність (здатність релігійних організацій здійснювати права та виконувати обов'язки) і деліктоздатність, які виникають водночас з моменту створення релігійної організації. Разом із тим, цивільними правами та обов'язками релігійна організація володіє з моменту реєстрації її як юридичної особи»⁴.

Основою участі релігійних організацій у цивільно-правових відносинах, насамперед, є права на майно: право власності та обмежені речові права.

¹ Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

² Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 року № 987-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12/ed19910423#Text>

³ Дмитрієв Д. Правове регулювання діяльності релігійних організацій в Україні. *Право і суспільство*. 2022. № 4. С. 284-282.

⁴ Білаш О. В., Менджул М. В. Особливості правосуб'єктності релігійних організацій в Україні: теоретичний та практичний аспект. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 2. С. 29-34.

Право власності виникає в релігійних організацій на майно, придбане або створене ними за рахунок власних коштів, отримане від громадян чи організацій у вигляді пожертви або передане державою.

Правове оформлення майнової відокремленості складається з виділення майна, передачі його релігійній організації та прийняття за реєстрованою релігійною організацією цього майна.

Цивільне законодавство не обмежує право розпорядження релігійними організаціями майном, що перебуває в їх власності, в тому числі таким, що має загальнонаціональну історичну та культурну цінність.

Чинне законодавство не дозволяє однозначно визначити, до якої форми власності слід віднести власність релігійних організацій, оскільки в чинних законодавчих актах відсутня чітка кваліфікація такої форми власності як власність релігійних організацій. На думку Шпомера, А. І., Шванської, А. О «релігійні організації належать до підприємств колективної власності. Вони можуть створюватися тільки у формі унітарних підприємств. Відомості про майновий стан зазначаються у статуті. Релігійні організації можуть користуватися рухомим та нерухомим майном, яке їм надається на договірних засадах різноманітними організаціями та окремими громадянами. Майном державної власності вони користуються безоплатно»¹. У свою чергу, Я. М. Шевченко піддала критиці доцільність такої форми власності як колективна, вважаючи, що такою конструкцією утверджується концепція подвійного власника, що неприпустимо ².

Вважаємо обґрунтованою думку П. В. Бочкова, який визначає, що «майно релігійних організацій варто кваліфікувати як іншу форму власності – як власність релігійних організацій, а не як приватну або колективну, оскільки релігійні організації мають специфічний, відмінний від громадських організацій, принцип організаційної структури, порядок прийняття рішень з управління майном і т. ін».³

Є. Ятченко розглядає релігійні організації як такі, «що мають особливий статус суб'єкта цивільних правовідносин та власника майна,

¹ Шпомер А. І., Шванська, А. О. Релігійні організації як суб'єкти некомерційної господарської діяльності. *Журнал східноєвропейського права*. 2017. № 39. С. 18-23.

² Шевченко Я. М., Венецька М. В. та ін. Власник і право власності. К., 1994. С.5.

³ Бочков П. В. Про право власності релігійних організацій на землю. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія: Право. 2020. Вип. 19. С. 13-20.

але в той же час і як окремий вид непідприємницьких товариств відповідно до положень глави 7 ЦК»¹.

Релігійні організації володіють власністю, отримують доходи, беруть участь у цивільному обороті та є суб'єктами права власності. Вони мають у своєму розпорядженні численні спеціалізовані установи у сфері освіти, охорони здоров'я, соціальної допомоги. За рахунок власних коштів ведуть роботу в соціальній сфері, самостійно здійснюють будівництво, внаслідок чого звільняють частково від витрат місцеві бюджети.

2. Об'єкти права власності релігійних організацій

Релігійні організації як непідприємницькі юридичні особи є активними учасниками майнових відносин, що регулюються цивільним правом. Участь релігійних організацій у духовному та економічному житті суспільства неминуча, оскільки служить матеріальному забезпеченню релігійної діяльності, релігійні організації вправі здійснювати поряд із релігійною іншою, не заборонену законом діяльність. Основою цього є їх права на майно – право власності та інші майнові права. Після тривалої перерви релігійні організації знову стають власниками; держава, визнаючи особливу роль та значущість релігії, передає їм вилучене колись майно.

Згідно зі ст. 177 ЦК України об'єктами цивільних прав є речі, в тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага².

Відповідно до канонів римського права *res divini iuris* – речі, призначені служити релігійним цілям (храми, жертівники) або взагалі визнані священними (міські стіни, могили та ін.), належали до категорії речей, вилучених з обігу.

«Головним розподілом римляни вважали поділ речей на речі божественного права та речі людського права. До категорії речей божественного права відносили речі, присвячені «римським народом»

¹ Ятченко Є. Особливий статус релігійної організації як суб'єкта цивільних правовідносин та власника майна. *Українське релігієзнавство*. 2007. № 44. С. 59-70.

² Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.

(рішенням народних зборів або сенату) вищим богам, і речі релігійні (релігійного призначення або священні за своєю сутністю). Наприклад, до речей зі священним значенням належали міські стіни і ворота (Гай. I.2.8) Священною річ робиться лише внаслідок утвердження та визнання з боку римського народу (закону). Релігійну річ робимо ми самі, ховаючи померлого... Вилученими з обігу вважалися також речі божественного права. Останні призначалися для релігійних цілей і тому не могли бути об'єктами права власності окремих осіб: храми, їхнє оздоблення, місця поховання покійників».¹

Законодавець зазначає, що «у власності релігійних організацій можуть бути будівлі, предмети культу, об'єкти виробничого, соціального і добродійного призначення, транспорт, кошти та інше майно, необхідне для забезпечення їх діяльності. Релігійні організації мають право власності на майно, придбане або створене ними за рахунок власних коштів, пожертвуване громадянами, організаціями або передане державою, а також придбане на інших підставах, передбачених законом. У власності релігійних організацій може бути також майно, що знаходиться за межами України.»²

Нерухомим майном релігійного призначення є: культові будівлі з земельними ділянками, що належать до них, а також земельними ділянками, на яких безпосередньо розташовані культові будівлі, монастирські та інші культові комплекси, побудовані для здійснення і забезпечення богослужінь, молитовних і релігійних зборів, інших релігійних обрядів і церемоній. Рухомим майном релігійного призначення є предмети внутрішнього оздоблення культових будівель або предмети, призначені для богослужбових та інших релігійних цілей.³

Оперуючи поняттями «майно богослужбового призначення», «майно релігійного призначення» та іншими, законодавець взагалі не дає їх однозначного втлумачення. Під майном релігійного призначення слід розуміти майно, що має цільове призначення, пов'язане з віросповіданням. Майно релігійного призначення має використовуватися суворо з функціональною метою.

¹ Підопригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право : підруч. 2-ге вид. К. : Юрінком Інтер, 2009. С.111-112.

² Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>

³ Бочков П. В. Про право власності релігійних організацій на землю. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія : Право. 2020. Вип. 19. С. 13-20.

Більшість об'єктів релігійного призначення (храми, храмові комплекси тощо) є об'єктами культурної спадщини. Приналежність до таких об'єктів накладає як на власника, так і на інших суб'єктів речових правовідносин особливі зобов'язання щодо збереження об'єкта, забезпечення доступу та інші, що не завжди легко можна здійснити, наприклад, у монастирях. Тому правове регулювання процесу передачі майна релігійним організаціям має бути нерозривно пов'язане із нормативними актами щодо охорони об'єктів культурної спадщини¹

Основними в переліку об'єктів права власності релігійних організацій є будівлі. Свої культові споруди мають більшість релігій світу, в тому числі основні світові й етнічні релігії. Релігієзнавству відомо чимало видів культових споруд, однак найбільш поширеними є церква, мечеть, синагога, костел, кірха, дім молитви, зала царства та ін., тож буде доцільним узагальнити поняттям «храм». Під культовими будівлями та майном слід розуміти будівлі і речі, спеціально призначені для задоволення релігійних потреб громадян.

Предмети культу можна розглядати як твори декоративно-прикладного мистецтва, що використовуються під час релігійних обрядів. У ст. 17 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» визначено: «- надано визначення поняттям «культова будівля, споруда», «комплекс культових будівель», «культове майно»;

- запроваджено спосіб вирішення питань у разі виникнення сумнівів щодо належності будівлі, споруди або майна до культових шляхом призначення релігієзнавчої експертизи центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері релігії;
- надане право релігійним організаціям отримувати у безоплатне користування культові будівлі, споруди і майно, що перебувають у державній та/або комунальній власності, з метою проведення богослужінь, релігійних обрядів, церемоній, процесій, ритуалів, молитов, служінь, релігійних зібрань, релігійної освіти та забезпечення інших видів релігійної практики відповідно до внутрішніх настанов релігійної організації в порядку, встановленому законом. У ст. 20 Закону визначається, що на майно культового призначення, яке належить релігійним

¹ Онишук І. І. Законопроект про реституцію майна церкви (релігійних організацій), націоналізованого радянським режимом—вимога часу чи шлях до відновлення історичної справедливості? *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 1. С. 19-23.

організаціям, не може бути звернено стягнення за претензіями кредиторів, у разі відсутності правонаступників переходить у власність держави».¹

З огляду на вищевикладене, необхідно визначити поняття «предмети культу», що надалі дасть можливість обмежити зловживання щодо цього питання.

У поняття «культове майно» ми включили як предмети, необхідні для різних богослужінь, так і інші предмети, які зазвичай знаходяться в церковній будівлі: різні релікварії, ретабло, ікони, освітлювальні «прилади», хоругви, дзвони, ємності для збору пожертв та ін. Одним словом – все, храм. А також те, що відноситься до практики християнського життя (чотки, медальйони, статуетки, благочестиві зображення, освячена олія та ін.).

Натепер досить часто використовують поняття «сакральні предмети». Ю. Криворучко вважає, що, «говорячи про сакральне, про святість, ми розуміємо цінності найвищого рангу – щось, що виходить поза відносність людського, буденного, а належить до абсолюту, відзначається незмінністю своєї сутності для людини. Сакральному (лат. *sacrum*) в українській мові найближче відповідає священне, але також метафізичне, трансцендентне, містичне, ірраціональне, релігійне, божественне, магічне, духовне – у різних його проявах»²

На храм поширюються всі норми майнового права, і в цьому плані він не відрізняється від якогось гаража чи сараю. Храм може належати будь-кому: фізособі, групі фізосіб, компанії, групі компаній, релігійній організації, міській/сільській/селищній громаді, об'єднаній громаді або громадам регіону, а також державі, в тому числі іноземній. Тобто жодних обмежень у цьому питанні немає. Коли вам розповідають, що всі православні церкви в Україні належать виключно віруючим і в цьому питанні ми якось відрізняємося від росії, – не вірте. Це неправда. Так, віруючі, себто парафіяни, в окремих випадках є засновниками релігійної громади, яка володіє храмом, але це скоріше виняток.³

¹ Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>

² Криворучко Ю. Межі сакрального: виклики для мистецтва. URL: <http://www.patriarkhat.org.ua/mezhi-sakralnoho-vyklykdylya-mystetstva>

³ Общее, епархиальное и ничье: кому принадлежат храмы Московского патриархата в Одесской области (инфографика). URL: https://dumskaya.net/news/obshchee-eparhialnoe-i-niche-komu-prinadlezhat-h_094622/

Велика кількість об'єктів релігійного призначення є культурною спадщиною, тому у власників виникають особливі зобов'язання щодо їх збереження, забезпечення доступу до них і т. ін.¹

Пам'ятники історії та культури можуть входити до складу будь-яких цивільних правовідносин та правочини з ними тягнуть за собою певні правові наслідки. Правовий статус даних об'єктів вказує на особливий режим, який повинен дотримуватися у разі виникнення права власності на дані об'єкти нерухомості, оскільки пам'ятки історії та культури мають не лише важливий культурно-історичний характер для окремої держави, але й для всього суспільства загалом.

Право власності на пам'ятники історії та культури спричиняє велику кількість обмежень, пов'язаних з їх експлуатацією, що певною мірою несе за собою «утиск» прав власника та їх повної реалізації. Відповідно до ст. 1. Закону України про «Про охорону культурної спадщини» ним є «об'єкт культурної спадщини – визначне місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти (об'єкти підводної культурної та археологічної спадщини), інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність»²

Наприклад, за дослідженнями видання «Думська», «в Одесі, статус пам'ятки архітектури отримали 16 одеських храмів. Один із них – Грецька церква Святої Трійці початку ХІХ ст. – пам'ятка національна. Цей об'єкт знаходиться в комунальній власності територіальної громади міста. Українській православній церкві (МП) він переданий у безкоштовне користування.

Дев'ять споруд, що мають історичну та культурну цінність, належать безпосередньо єпархії: Воскресенська на Бернардацці (Червоних Зір); Дмитрівська на Другому Християнському кладовищі; Андріївське подвір'я Афонського монастиря на розі Пантелеймонівської та Олександра Станкова; Пантелеймонівське подвір'я Афонського монастиря на Пантелеймонівській, 66; Успенський собор на Пре-

¹ Кривенко Ю. В., Адаховська Н. С. Об'єкти права власності релігійних організацій: від теорії до практики. *Часопис цивілістики*. 2021. Вип. 40. С. 29-34.

² Про охорону культурної спадщини. Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 39. Ст. 333.

ображенській; Іллінська церква Афоського подвір'я на Італійській; Спасо-Преображенський собор; Михайлівський жіночий монастир на Успенській; церква Адріана і Наталії на Французькому бульварі.

Церква Григорія Богослова на Старопортофранківській і комплекс споруд Свято-Успенського монастиря на 16-й станції Великого Фонтану оформлені на «епархіальні» громади. Свято-Троїцька церква на Неждановій (Крива Балка) є власністю «правильної» громади, заснованої 12 фізичними особами. Церква Божої Матері «ВСІХ СКОРБОТНИХ РАДІСТЬ» 1868 р. на розі Базарної та Леонтовича належить фізособі – відомому бізнесмену Борису Кауфману. Два храми – церква Святого великомученика і цілителя Пантелеймона 1888 р. побудови на курорті Куяльник і церква Різдва 1848 р. на Слобідці – відсутні в реєстрі нерухомості: вони «нічий»¹.

З огляду на те, що у ст. 18 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»², окрім будівель, що призначені для відправлення культу, об'єктами права власності релігійних організацій є ще й об'єкти виробничого, соціального і благодійного призначення. Наприклад, до виробничих доцільно віднести готель, кіоск, художні майстерні, гараж, склади та ін. До приміщень соціального призначення доцільно віднести школи, бібліотеки, медичний пункт, кімнату матері та дитини та ін. До приміщень благодійного призначення слід віднести богодільню, трапезну та ін.

Не можуть бути визнані культовими будівлями ті, що пристосовані для проживання священнослужителів та інших служителів культу, якщо вони не є невід'ємною частиною культової споруди і не знаходяться на земельній ділянці, необхідній для обслуговування цієї споруди.

Найбільш складне і неоднозначне правове становище нині таких специфічних майнових об'єктів релігійного призначення як поклонні хрести, кенотафи з релігійною символікою на придорожніх смугах автомобільних доріг, релігійні (конфесійні) цвинтарі та конфесійні ділянки спільних речей. Монастирські, храмові та інші комплекси. Правове становище поклонних христів (як специфічних майнових

¹ Общее, епархиальное и ничье: кому принадлежат храмы Московского патриархата в Одесской области (инфографика). URL: https://dumskaya.net/news/obshchee-eparhialnoe-i-niche-komu-prinadlezhat-h_-094622/

² Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>

об'єктів релігійного призначення) та кенотафів із релігійною символікою на придорожніх смугах автомобільних доріг (як специфічних об'єктів релігійного призначення) найбільш виражено (з усіх таких об'єктів) є досить невизначеним, такі об'єкти підпадають під інтерсекційне і комбінаторне регулювання одночасно кількох різних правових режимів, у своїй конкретизації правового становища таких об'єктів дуже казуальне.

Правове становище єдиного нерухомого майнового комплексу релігійного призначення як складної речі характеризується настільки складноскладною та багатоаспектною специфікою, інтерсекційністю, що однозначно потребує окремого та вельми деталізованого нормативного правового врегулювання.

Г. Крушельницька у своєму дослідженні визначає, що «мощі святих і блаженних є уречевленими об'єктами цивільних прав, оскільки на відміну від звичайних мертвих тіл, які мають здатність тліти і перетворюватися на прах, мощі століттями зберігаються у вигляді муміфікованих чи скелетованих останків. При цьому, правова природа мощей є складною, оскільки одночасно вони є біоматеріалом (тілом чи його частинами) померлої людини, а також предметом культу, що має сакральне значення для віруючих. Розглядаючи мощі як людський біоматеріал, можна дійти висновку, що право власності на них належить спадкоємцям померлого, а якщо таких немає – особам, які відкрито, безперервно володіють мощами як безхазайним рухомим майном протягом п'яти років, або заволоділи ними після відмови власника від права власності на них. Це можуть бути як приватні особи (у католицизмі), так і релігійні організації.

Проаналізувавши позицію, згідно якої мощі святих і блаженних є культурними цінностями і, відповідно, музейними предметами чи предметами музейного значення, що є власністю України, видається, що мощі не відповідають ознакам культурних цінностей, з огляду на відсутність людської творчості при утворенні мощей, оскільки це природний процес.

Також мощі не є колекційними експонатами. Відповідно на мощі не доцільно поширювати правовий режим культурних цінностей.

Натомість мощі святих і блаженних є предметами культу, поклоніння та релігійними святинями, які мають сакральне значення для віруючих християн, водночас для представників інших релігій

та атеїстів мощі становлять звичайний біоматеріал. З цієї точки зору важливо пам'ятати, що Україна – світська держава, відділена від церкви, тому предмети релігійного культу мають перебувати у власності відповідних релігійних організацій, які забезпечать належне використання мошей за призначенням¹.

Розглядаючи транспорт як об'єкт права власності релігійних організацій, то перш за все варто зазначити, що найчастіше у власності релігійних організацій перебуває саме автомобільний транспорт.

Щодо таких об'єктів права власності релігійних організацій як кошти, перш за все слід зазначити, що ними відповідно до п. 14.1.93. Податкового кодексу України є гривня або іноземна валюта.²

Непростим є питання щодо Інтернет-сайту як об'єкта права власності, зокрема, релігійних організацій. Однак відсутні дані щодо кількості релігійних сайтів, які належать на праві власності релігійним організаціям. Інформаційне наповнення Інтернет-сайту зазвичай є інтелектуальною власністю релігійної організації. У мережі «Інтернет» представлені сайти значної кількості релігійних організацій і груп як зареєстрованих, так і не зареєстрованих на території України.

Умовно релігійні ресурси можна поділити відповідно до релігійної приналежності.

Досить цікавим є поділ інтернет-ресурсів за характером засновників/ творців – на офіційні сайти, внутрішньокорпоративні і приватні, у випадку з релігійними ресурсами можна конкретизувати таким чином: офіційні сайти релігійних організацій, сайти незалежних церковногромадських організацій, сайти приватних осіб про релігію.

До першої групи відносяться сайти, що належать офіційним адміністративним одиницям. Це може бути патріархат, єпархія, синодальний відділ, благочиння, парафії, духовне управління або мечеть і т.ін. Сайти навчальних закладів – духовних семінарій і училищ, медресе, православних й ісламських університетів, католицьких коледжів. Наприклад, сайт Православної Церкви України, Церкви святого Миколая.

До другої групи належать сайти релігійної тематики, створені релігійно-громадськими організаціями. Це може бути братство або

¹ Крушельницька Г. Мощі святих і блаженних як об'єкт цивільно-правового регулювання. *Приватне право і підприємництво*. 2023. № 23. С. 59-68.

² Податковий кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13-14, № 15-16, № 17. Ст.112.

громада, виробниче об'єднання та ін. Такі сайти бувають як презентаційними (наприклад, сайт паломницької служби), так і комерційними (інтернет-магазин видавництва релігійної літератури) і сайтами-ЗМІ. Наприклад, релігійно-інформаційна служба України, магазин християнської книги «Книжкова полиця».

До третьої групи належать інтернет-проекти окремих віруючих – їхні особисті сторінки. Такі сайти, як правило, існують поза сферою суспільної уваги, тому що розроблені своїми власниками як для власних потреб.

Найбільш спірним є питання щодо користування релігійними організаціями земельними ділянками, необхідними для обслуговування культових будівель та майна, що належить релігійній громаді на праві власності чи передано в користування¹. Сьогодні вітчизняний законодавець то відносить релігійні організації до громадських організацій, то до приватних власників, то до колективних власників. Виникає відчуття, що законодавець, надавши релігійній організації статус юридичної особи, за будь-яку ціну намагається позбавити ці організації права власності на землю, хоча реституція майна (згідно з усіма загальноєвропейськими документами) передбачає й повернення експропрійованих радянською владою земель, що перебували у власності релігійних організацій. На жаль, наше законодавство щодо цього не можна назвати послідовним, як, наприклад, законодавства прибалтійських республік, які повернули не тільки будівлі, а й земельні ділянки, що належали релігійним організаціям до 1940 року.

Якщо власність релігійних організацій віднести до приватної власності, то згідно зі ст. 325 ЦК України законом може бути встановлено лише «обмеження розміру земельної ділянки, яка може бути у власності фізичної та юридичної особи», а ніяк не заборона на право володіння. Тобто виходячи з цієї норми ЦК України, релігійні організації можуть як юридичні особи мати у власності землю. Але згідно із Земельним кодексом України, релігійні права власності на землю не мають (Позицію Державного комітету України з земельних ресурсів було викладено в Листі № 14-11-11/2704 від 29 квітня 2003 р.)²

¹ Кривенко Ю. В. Право власності на землю релігійних організацій. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 53. С. 152-156.

² Бочков П. В. Про право власності релігійних організацій на землю. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія : Право. 2020. Вип. 19. С. 13-20.

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо права релігійних організацій на постійне користування земельною ділянкою» № 875-VI від 15 січня 2009 р. Верховна Рада України відновила право релігійних організацій на постійне користування земельною ділянкою.

Вказаним законом було внесено доповнення до ч. 2 ст. 92 Земельного кодексу України № 2768 від 25 жовтня 2001 р., чим було розширено коло суб'єктів права постійного користування і додано до нього «релігійні організації України, статuti (положення) яких зареєстровано у встановленому законом порядку, виключно для будівництва і обслуговування культових та інших будівель, необхідних для забезпечення їх діяльності»¹. Однак питання щодо права власності на земельні ділянки релігійних організацій залишається дискусійним. На думку П. В. Бочкова, «найбільш заплутаною є ситуація із націоналізованими земельними володіннями релігійних організацій: начебто власність релігійних організацій і потрібно повернути в порядку подолання наслідків політики СРСР, однак володіти цією власністю за сучасним українським законодавством релігійні організації не можуть.

Разом із тим, аналізуючи релігійну діяльність як таку, всі ці предмети можна поділити на такі групи як: предмети храмового простору, предмети, які необхідні для здійснення богослужінь, релігійних обрядів і церемоній, допоміжні предмети, видавнича продукція, інтернет-ресурси.

До предметів першої групи (предмети храмового простору) доцільно віднести:

а) священні предмети, предмети релігійного поклоніння, в тому числі престоли, жертovníки, голгофи, лжиці, ікони, канонічні зображення, плащаниці, а також приналежності та частини цих предметів;

б) предмети храмового оздоблення й архітектурні елементи храму, в тому числі іконостаси, врата, аналої, кіюти, сіни, столи панахиди, куполи, кулі і конуси до купольної релігійної символіки, панікадила, огорожі вівтарні, стасидії, тетра под, свічники, кадила, світильники, лампади, ковчеги, сідала, крісла – трони, раки, гробниці, дошки імен-

¹ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо права релігійних організацій на постійне користування земельною ділянкою: Закон України від 15 січ. 2009 р. № 875-VI; Кривенко Ю. В. Право власності на землю релігійних організацій. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 53. С. 152-156.

ні храмові, решітки віконні храмові, шафи вівтарні, ящики для свічок, а також приналежності та частини, складники цих предметів.

До предметів другої групи (предмети, що необхідні для здійснення богослужінь) доцільно віднести:

а) предмети релігійної символіки й атрибутики, в тому числі хрести всіх різновидів, панагії, медальйони, ладанки, жезли, ціпки, пам'ятні знаки, ордени і медалі релігійних організацій, хоругви, штандарти тощо;

б) речовини і предмети, необхідні для здійснення богослужінь і релігійних обрядів, у тому числі свічки, ялин, миро, лампадне масло, ладан, вугілля кадильне, проскури, артос; дзвони (богослужбового призначення), вінці, набори для богослужіння, кадила, ліхтарі тощо;

в) одяг і головні убори релігійного призначення: богослужбові облачення, в тому числі мантиї, пояси, скрижалі, облачення; одяг і головні убори священнослужителів, у тому числі рясни, хустки, сорочки та сукні чернечі, а також елементи їх обробки; спеціалізований одяг і головні убори, в тому числі фартухи, нарукавники, використовувані для висвітлення престолу, косинки храмові, формений одяг студентів духовних навчальних закладів та інших установ релігійних організацій.

До предметів третьої групи (допоміжні предмети) доцільно віднести спеціалізовані допоміжні предмети, необхідні для зберігання, установки, функціонування та переміщення предметів перших двох груп, у тому числі підставки, кронштейни, вішалки, утримувачі, ковпаки, накидки, накладки, пакети, мішечки, полки, футляри, ланцюги, ящики, шафи, носилки тощо.

До предметів четвертої групи (видавничої продукції) доцільно віднести:

а) богослужбову літературу (Біблію, Коран, Тору), вказівки, ноти, служебники, требники, а також молитовники, релігійні календарі тощо;

б) богословські, релігійно-освітні та релігійно-просвітницькі книжкові видання;

в) офіційну бланкову і листову продукцію релігійних організацій, у тому числі окремі молитви, канонічні зображення, вислови, листівки та конверти релігійних організацій, патріарші й архієрейські послання й адреси, грамоти, запрошення, дипломи духовних навчальних закладів, свідоцтва про здійснення таїнств і паломництва.

Також до четвертої групи, на нашу думку, слід віднести аудіо- та відеоматеріали релігійного призначення, що мають маркування з повним офіційним найменуванням релігійної організації, зокрема ті, що ілюструють віровчення і відповідну йому практику, в тому числі богослужіння, релігійні обряди, церемонії та паломництва, і загально-освітнього характеру (крім анімаційних, ігрових (художніх) фільмів), які містять посібники з навчання релігії і релігійного виховання.¹

Традиційно релігійним організаціям передавалося майно, призначення якого не викликало сумнівів, але надалі вони стали претендувати на ширше коло об'єктів.

Аналізуючи об'єкти права власності релігійних організацій слід звернути увагу на наступне: відмінності у правовому режимі окремих видів майна, яке може перебувати в релігійних організаціях на праві власності та інших речових правах, та запропонувати на законодавчому рівні закріпити такі визначення:

- майно релігійного призначення – будь-яке майно, за цільовим призначенням пов'язане з віросповіданням;
- предмети релігійного призначення – різновид майна релігійного призначення, що включає лише рухоме майно;
- богослужбове майно – різновид майна релігійного призначення, що безпосередньо використовується при здійсненні культової діяльності.

3. Особливості набуття і здійснення права власності релігійними організаціями

У сучасному законодавстві змінився підхід практично до всіх інститутів права власності – до положень про об'єкти, суб'єктів, зміст права власності та, звичайно ж, про способи набуття права власності.

У цивілістичній науці підстави виникнення права власності діляться на первісні та похідні, але критерії розмежування первісних та похідних способів набуття права власності є різними. В одних випадках перевага надається критерію волі, в інших – критерію правонаступництва. Ця суперечка має як теоретичне, так і практичне

¹ Кривенко Ю. В., Адаховська Н. С. Об'єкти права власності релігійних організацій: від теорії до практики. *Часопис цивілістики*. 2021. Вип. 40. С. 29-34.

значення. Сучасний рівень розвитку суспільства викликав потребу адекватного правового регулювання відповідних відносин.

Питання щодо способів набуття права власності релігійними організаціями нині актуальне як із позиції теорії цивілістики, і практики застосування цивільно-правових та канонічних норм.

Сумарний бюджет православних церков разом сягає 15 мільярдів доларів на рік. Утім, ці дані спираються на оцінки економістів, а не на звітність самих релігійних організацій чи офіційну статистику.¹

Майно релігійних організацій може бути сформоване за рахунок безоплатної передачі у їх власність або користування культових будівель та споруд із земельними ділянками, що належать до них, а також іншого майна релігійного призначення, що перебуває в державній власності. Відносини щодо такої передачі регулюються спеціальними нормами. Незважаючи на неоднозначну оцінку цього акту, процес відчуження релігійним організаціям нерухомого майна є дуже активним та проблемним.

Наприклад, держава відповідно до українського законодавства не передаватиме безплатно своє майно у довгострокове користування релігійним організаціям. «Ми не можемо безоплатно тепер передавати будь-які будівлі, як було раніше, в оренду довгострокову чи на багато років. Законодавство змінилося. Або потрібно буде змінювати законодавство, або потрібно приймати якісь інші рішення за наслідками роботи міжвідомчої комісії стосовно використання майна, яке може бути передане тією чи іншою мірою для релігійних організацій», – сказав Ткаченко.²

Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років у зв'язку зі зміною державної політики щодо релігійних організацій, зростанням їхньої ролі та присутності в житті держави та суспільства позначилася проблема повернення майна культового призначення. Після десятиліть гонінь на церкву в питанні про її майно виявилася інша крайність – прагнення «обдарувати» церкву. У цей період тільки починало складатися нове законодавство про релігійні організації, ще не було опрацьовано процедуру передачі церковних цінностей віруючим. У цих умовах доля кожної конкретної храмової будівлі залежала від

¹ Голубов А. Як фінансуються релігійні громади в Україні. URL: <https://surl.li/qpbosz>

² Боженко А. Як держава передаватиме релігійним організаціям майно в оренду: роз'яснення Ткаченка. URL: <https://glavcom.ua/country/society/jak-derzhava-peredavati-melirijnim-orhanizatsijam-majno-v-orendu-rozjasnennja-tkachenka-900690.html>

багатьох суб'єктивних чинників, пов'язаних із позицією центральної та місцевої влади, політичною кон'юктурою. Можна говорити про стихійність початкового етапу передачі. Впродовж 1992-1993 років здійснити передачу релігійним громадам у власність чи безоплатне користування культових будівель, що використовуються не за призначенням; організувати інвентаризацію культового майна, що зберігається у фондах державних музеїв і архівів, для вирішення у встановленому порядку питання про можливість його подальшого використання за призначенням; сприяти релігійним організаціям у зведенні культових будівель, створенні матеріальної бази добродійної діяльності, організації центрів соціальної адаптації громадян, що повернулися з місць позбавлення волі.¹

Президент України Л. Кравчук видав Указ «Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна» (№ 125 від 4 березня 1992 року). Відповідно до цього Указу, Кабінет Міністрів України мав визначити пам'ятки архітектури, які можуть бути передані релігійним організаціям. Органам виконавчої влади та місцевого самоврядування давалася низка доручень, зокрема щодо передачі у власність чи в безоплатне користування культових будівель, що використовуються не за призначенням; відселення з території Києво-Печерського історико-культурного заповідника усіх організацій і установ, діяльність яких не пов'язана із виконанням його статутних завдань; проведення інвентаризації культового майна, що зберігається у фондах музеїв та архівах для вирішення питання про можливість його подальшого використання за призначенням; сприяння релігійним організаціям у зведенні культових будівель².

Проблема повернення церковного майна є однією із пріоритетних у державній політиці України. У 2008 році Кабінет Міністрів України прийняв рішення щодо першочергового повернення культових будівель, і у 2010 році було розроблено законопроект «Про повернення культових будівель релігійним організаціям», але до Верховної Ради України він не був внесений, оскільки не був підтриманий Всеукраїнською Радою церков і релігійних організацій. ВРЦіРО обстоює пози-

¹ Про заходи щодо повернення релігійним організаціям культового майна. Указ президента України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/125/92>

² Білоус О. М., Рибачук М. Ф. Проблема реституції церковного майна. *Політичний менеджмент*. 2003. № 3. С.82-91.

цію, за якою реституція повинна передбачати повернення релігійним організаціям усього культового та іншого колишнього церковного майна, яке було реквізовано в радянський період. Якщо майно неможливо повернути, то має бути передбачено ефективний механізм компенсації всього майна, а не тільки культового.¹

Відповідно до вищезазначених нормативно-правових актів був складений перелік культових будівель, які перебувають у державній та комунальній власності та не використовуються або використовуються не за призначенням, які мають бути передані релігійним спільнотам, проводилася інвентаризація культового майна, що зберігається у фондах державних музеїв та архівів, для вирішення у встановленому законом порядку питання про можливість його подальшого використання за призначенням та здійснювалася поетапна передача колишнього церковного майна релігійним спільнотам².

З. Свєреда зазначає, що після отримання незалежності в 1991, незалежна Україна фактично довершила «посткомуністичний грабунок», тобто самоусунулась від питання історичної справедливості, реституції майна Церкві та компенсації постраждалим та пограбованим від комунізму. Так, релігійні культові споруди та приборства були передані релігійним організаціям, але не завжди була відновлена справедливість: часто конфесії отримували об'єкти чи майно, яке будували зовсім інші конфесії в історії.³

Саме тому на рівні держави необхідно розробити чіткий план, що передбачав би ґрунтовний аналіз майна, яке підлягає поверненню релігійним організаціям із зазначенням чітких часових рамок повернення або виплати компенсації. Подібний досвід вже опрацьований у європейських державах і його слід впроваджувати в Україні з урахуванням певної специфіки.

Проте, незважаючи на існування певної нормативно-правової бази щодо повернення релігійним спільнотам націоналізованого державою за радянських часів культового майна, вона не відзначається досконалістю.

¹ Білаш О. В., Менджул М. В. Правовий статус громадських об'єднань та релігійних організацій в Україні : монографія. Ужгород : РІК-У, 2021. 244 с .

² Шевченко О. М. Правові аспекти повернення культового майна релігійним організаціям. *Приватне право і підприємництво*. 2016. № 15. С. 83-86.

³ Свєреда З. Війна, план Маршала і реституція церковного майна. URL: https://risu.ua/vijna-plan-marshala-i-restituciya-cerkovnogo-majna_n136008

Майнові питання, пов'язані з власністю будь-яких релігійних організацій (далі традиційно залишаються чи не найскладнішими для юридичного осмислення, хоча й мають найважливіше значення, оскільки реалізація права на свободу совісті передбачає наявність певної майнової бази. Питання власності на культове майно безпосередньо пов'язані з природним правом кожної людини на свободу совісті, що знайшло своє законодавче вираження як на міжнародно-правовому рівні, так і в нормах внутрішнього законодавства. Складність аналізу майнового режиму релігійної сфери визначається необхідністю звернення одночасно до актів законодавства і до канонічних норм, що містяться у статутах релігійних організацій.

Наприклад, з 2015 року в селі діють дві православні релігійні громади, між якими існує спір щодо користування культовою спорудою – Покровською церквою цього села. Іншої культової споруди для проведення релігійних обрядів у цьому населеному пункті немає, а взаємної згоди між зазначеними релігійними громадами села щодо почергового користування церквою не досягнуто. За таких обставин відповідач видав спірне розпорядження, яким затвердив порядок почергового користування релігійними громадами культовою будівлею, що належить до державної власності.

Позивач доводив, що Покровська церква перебуває в його користуванні на підставі Охоронного договору на передачу пам'ятки архітектури Покровської церкви 1876 року від 29 вересня 1988 року, а також те, що він (позивач) є належним правонаступником релігійної громади цього села, створеної ще в 1876 році. Також позивач вважає, що прийняття спірного розпорядження прямо суперечить рішення Рівненської обласної Ради народних депутатів від 3 грудня 1991 року № 221, оскільки вказаним державним органом вже встановлений єдиний належний користувач культової споруди.

Суди першої та апеляційної інстанцій вказали на відсутність підстав для задоволення позову, з цим рішенням погодився Верховний Суд з огляду на таке:

у ході розгляду справи суди з'ясували, що власником культової будівлі є держава. Позивач не довів укладання на виконання рішення Рівненської обласної Ради народних депутатів від 3 грудня 1991 року № 221 охоронно-орендного договору щодо використання ним культової будівлі з додержанням установлених правил охорони і викори-

стання пам'яток історії та культури. Аналізуючи законодавчі норми, Верховний Суд вказав, що ст. 35 Конституції України кожному гарантується право на свободу світогляду і віросповідання. Правовідносини, пов'язані зі свободою совісті і діяльністю релігійних організацій, регулюються, зокрема, Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації».

Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду також керувався висновком Верховного Суду у справі № 817/1950/16, в якій розглядалися аналогічні обставини. Аналізуючи положення ст. 17 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», Верховний Суд вказав, що надання у користування або передача у власність релігійним організаціям культових будівель, які були визнані державною власністю за радянських часів, здійснюється шляхом прийняття окремого рішення органу державної влади, який є власником відповідної культової будівлі. При цьому, у випадку, коли на відповідній території існує дві і більше релігійні громади, які виявляють бажання користуватись культовою будівлею, за відсутності їх згоди щодо порядку такого користування, державний орган самостійно визначає порядок користування культовою будівлею і майном шляхом укладення з кожною громадою окремого договору¹.

Культові будівлі і майно, які становлять державну власність, передаються організаціями, на балансі яких вони знаходяться, у безоплатне користування або повертаються у власність релігійних організацій безоплатно. Наприклад, на підставі рішення сесії Васильківської селищної ради передати на баланс та у власність Релігійній Організації «Релігійна Громада «Свято-Покровський Храм» майно, що є власністю Васильківської селищної ради, а саме споруд і будівель².

Питання про джерела формування майна, що надходить у власність релігійних організацій Православної церкви України, – одне з найважливіших для характеристики їх суб'єктивного права власності.

¹ Постанова Верховного Суду від 28 жовтня 2020 року у справі № 460/939/19 (адміністративне провадження № К/9901/34437/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92482718>.

² Про передачу на баланс та у власність Релігійній Організації «Релігійна Громада «Свято-Покровський Храм» майна, що є власністю Васильківської селищної ради. URL: <https://vasilkivska.otg.dp.gov.ua/rishennya-gromadi/pro-peredachu-na-balans-ta-u-vlasnist-religijnij-organizaciyi-religijna-gromada-svyato-pokrovskij-hram-majna-shcho-ye-vlasnistyu-vasilkivskoyi-selishchnoyi-radi>

Для існування та виконання статутних цілей та завдань релігійним організаціям необхідна матеріально-технічна база: будівлі, приміщення, гроші та інше майно. Джерела формування майна, як правило, створюються за рахунок власних коштів, це є досить поширеним серед релігійних організацій.

На практиці нерідко православні парафії зусиллями прихожан або своїх працівників займаються будівництвом тих чи інших підсобних приміщень, написанням і реставрацією ікон, створенням предметів, використовуваних під час богослужінь, і т.ін. Але особливо поширена практика самостійного створення того чи іншого майна в православних монастирях. Це пов'язано насамперед зі специфікою внутрішнього устрою і цілей, переслідуваних монастирями. Оскільки цілями створення останніх є не тільки віросповідання, а й віддалення ченців від світу, монастирі завжди прагнули до самодостатності і незалежності в економічному плані¹.

Незважаючи на те, що в умовах сьогодення така самодостатність навряд чи можлива, монастирям, які розташовані в сільській місцевості, дуже властиві заняття городництвом, садівництвом, тваринництвом, рибальством і т.ін., а ті, які розташовані в містах, займаються випічкою хлібобулочних виробів, швейним виробництвом та іншими видами діяльності для задоволення власних потреб.

Право власності на майно, «придбане за рахунок власних коштів», виникає у релігійних організацій на підставі укладення таких цивільно-правових договорів як купівля-продаж, підряд, міна, поставка тощо, а також у результаті здійснення підприємницької діяльності.

Все майно, яке у своїй діяльності використовують релігійні організації, залежно від того, хто є власником, можна поділити на дві частини: майно, яким володіють на праві власності релігійні організації, та майно, яке належить на праві власності державі, іншим юридичним та фізичним особам.

Право користування релігійних організацій майном релігійного призначення, що перебуває в державній або комунальній власності, є обмеженим речовим правом. Це підтверджується сукупністю таких ознак.

¹ Бочков П. В. Організаційно-правова характеристика основних православних релігійних організацій в Україні та специфіка їхньої господарської діяльності. *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право.* 2019. № 3 (43). С. 220-225.

По-перше, вказане право носить постійний (по суті, безстроковий) характер – річ передається на той час, поки існує відповідна релігійна організація.

По-друге, його об'єктом є річ, що має релігійне призначення.

По-третє, перехід права власності на річ не передбачений як підстава припинення права користування релігійною організацією цією річчю (право слідування).

Важливим моментом є «збереження та фіксація церковного майна, громада має призначити відповідальні органи: парафіяльні збори, ревізійну комісію тощо. «Ми рекомендуємо, щоб вони вели свою бухгалтерію: і щоб в історії лишилися жертводавці, і щоб громада сама розпоряджалась коштами, які вони накопичують і спрямовують на ті потреби, які є необхідні. Чи на служіння громаді, чи на благодійні речі, чи на допомогу під час лікування парафіянам. Зараз для нас актуальною є війна, і наші парафії чим можуть завжди долучаються до допомоги¹».

Основними джерелами фінансування церков є церковні податки, які стягуються на суспільно корисні цілі, до числа яких належить: діяльність соціальних релігійних установ; добровільні внески за фіксованою ставкою; добровільні пожертвування фізичних і юридичних осіб на цільові і загальні витрати; щорічні та поточні пожертвування під час відвідування богослужінь. Крім перерахованих податків і внесків, церква отримує плату від віруючих за здійснення обрядів, доходи від церковного майна та господарської діяльності, дотації з державного бюджету на церковні, виховні та медичні установи, будинки для людей похилого віку, на підтримку і реставрацію пам'яток історії та культури, дотації від зарубіжних церков.

У церквах, храмах та молитовних будинках пожертви та дарування здійснюються за допомогою так званого «кружкового» збору. Довірена релігійною організацією особа збирає кошти з вірян, які відвідують релігійну організацію, і в особливій книзі робить відмітку про зроблену пожертву, але на практиці, дрібні «пожертви» ніяк не фіксуються і носять дещо примусовий характер. Відповідно до п. 1.6 статуту Української Православної Церкви, Київська Патріар-

¹ Демчак О., Журавська О. Один храм на Кіровоградщині перебуває у комунальній власності. Кому належить решта церковного майна в регіоні. URL: <https://suspilne.media/kropyvnytskiy/446217-odin-hram-na-kirovogradsini-perebuvaє-u-komunalnij-vlasnosti-komu-nalezit-resta-cerkovnogo-majna-v-regioni/>

хія, синодальні установи, єпархії (єпархіальні управління), парафії, монастирі, братства, сестрицтва, духовні навчальні заклади, місії, представництва, подвір'я та інші релігійні установи Української Православної Церкви Київського Патріархату є неприбутковими релігійними організаціями. Але зазвичай будь-який релігійний ритуал має встановлену неофіційну ціну, яку має сплатити відвідувач.

Так, наприклад, традиційне хрещення дитини коштує в середньому від 300-1500 гривень, вінчання – 700-3500, поховання – 600-3000.¹

На сьогодні одним з найбільш значущих джерел формування майна релігійних організацій є підприємницька діяльність. І це не випадково. Адже закон надав релігійним організаціям набагато ширші можливості в цій сфері, ніж були раніше.

Таким чином, слід зазначити, що релігійні організації для існування та виконання статутних завдань набувають майно, призначене для здійснення власне релігійної діяльності, для здійснення інших форм діяльності релігійної організації (благодійної, соціальної, культурно-просвітницької) та майно, призначене для здійснення виробничої та підприємницької діяльності.

В. М. Бокоч зазначає, що «розв'язання майнових проблем релігійних організацій потребує врахування громадської думки»².

Реституція власності є процесом повернення власності колишнім власникам. Вона була застосована в країнах Східної та Центральної Європи і була обумовлена тим, що її реалізація є одним із критеріїв для оцінки демократичного прогресу держав, які прагнуть до членства в Організації Північноатлантичного договору (НАТО) та в Європейському Союзі. За офіційною позицією США: успішна програма реституції майна є показником ефективності верховенства права в демократичній країні.³

Реституція є первісною підставою набуття права власності, характерним для релігійних організацій.

¹ Сергієнко Б. Б. Джерела формування майна релігійних організацій. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 18-19 травня 2017 р. Суми: СумДУ, 2017. Ч.1. С. 191-194.

² Бокоч В. М. Відновлення майнових прав релігійних організацій в Україні: політико-правові аспекти. *Регіональні студії*. 2018. № 12. С. 40-46.

³ Аврамова О. Чи можлива реституція націоналізованої власності в Україні. URL: <http://yurradnik.com.ua/stati/chi-mozhliva-restitutsiya-natsionalizovanoyi-vlasnosti-v-ukrayini/>

Російська окупаційна влада знищила, пошкодила чи пограбувала щонайменше 630 релігійних будівель, установ, священних місць за цей проміжок часу.¹

Аналізуючи міжнародно-правові акти з питань реституції культурних цінностей, втрачених внаслідок війн чи збройних конфліктів, на думку С. Кота, можна зробити такі висновки:

- Крадіжка, грабіж чи інше незаконне привласнення культурних цінностей під час війни чи збройного конфлікту забороняються і не можуть бути виправдані жодними причинами.
- Забороняється незаконне вивезення культурних цінностей з території окупованої держави.
- Культурні цінності, які були незаконно вивезені з однієї країни в іншу, підлягають реституції.
- Культурні цінності, що знаходяться на територіях воюючих країн та в нейтральних країнах, підлягають захисту від умисного захоплення, пошкодження чи пограбування.
- Угоди про перехід майна від одних осіб до інших не можуть обґрунтовувати право власності на викрадені культурні цінності, навіть у випадку так званого сумлінного придбання. Такі цінності підлягають реституції (з можливістю компенсації сумлінному набувачу завданих реституцією збитків).
- До вимоги про реституцію культурних цінностей, втрачених внаслідок війн чи збройних конфліктів, строки давності не застосовуються.
- Суб'єктом правових відносин, пов'язаних з реституцією культурних цінностей, втрачених внаслідок війн чи збройних конфліктів, є держава, представлена компетентною владою.²

Релігійні організації можуть припиняти діяльність шляхом реорганізації, не змінюючи своєї видової власності. Реорганізація можлива лише в межах одного віросповідання. Реорганізація релігійної організації перетворенням виключена через неможливість зміни її функціонального призначення.

¹ Російські сили вчиняли масові порушення свободи віросповідання в Україні. URL: <https://lockedfaith.org/ua/p/246>

² Кот С. Повернення і реституція культурних цінностей у політичному та культурному житті України (XX -поч. XXI ст.): монографія. Київ: Інститут історії України НАН України, 2020. 1020 с.

Відкликання підтвердження, що видається централізованою релігійною організацією, про конфесійну приналежність та входження місцевої релігійної організації до її ієрархічної структури, має спричинити припинення діяльності місцевої релігійної організації, за винятком переходу місцевої релігійної організації з членів однієї централізованої релігійної організації до членів іншої централізованої релігійної організації.

За останні п'ять років до ПЦУ перейшли 1,5 тисячі парафій з московського патріархату.

Національний заповідник «Києво-Печерська лавра» оголосив про розрив договору про оренду з Українською православною церквою московського патріархату з 29 березня 2023 року.¹

Сьогодні більшість храмів півдня через «єпархіальні» громади (тобто з єдиним засновником в особі єпархії) належить УПЦ, і навіть якщо всі віруючі там різко вирішать перейти до Православної церкви України, їм доведеться будувати нові культові споруди, оскільки жодних прав на старі вони не мають. Наприклад, у Тарутинському районі – три храми, які є пам'ятками архітектури (у Миколаївці, Надричному та Олександрівці), і всі належать «єпархіальним» громадам. У Татарбунарському районі – вісім пам'яток. Все – власність структури Агафангела. В Арцизькому районі Одеської єпархії належить шість із семи старих церков, в Ізмайльському – чотири з п'яти, в Ізмаїлі – чотири з семи (у трьох статус не визначено), у Білгород-Дністровському районі (разом із містом) – 8 із 12.

Трапляються, щоправда, і незвичайні випадки. Скажімо, у Лющинівці Ізмайльського району, у громаді, якій належить Троїцька церква 1838-1841 років, всього один засновник – місцевий священник Олександр Якимчук. Тобто храм – його особистий. За бажання може заставити у банк, переробити у мечеть, може передати його у спадок, а може організувати свою власну церкву та оголосити себе патріархом.

У Саратському районі всі вісім храмів зі статусом пам'ятки «безгоспні»: їх поки що не оформляли як об'єкти власності. У Кілійському із восьми пам'яток п'ять «безгоспні», а три належать групам парафіян. Аномалія якась!

¹ Шовінізм під прикриттям релігії: Єленський розповів послам про «ідеологічну роботу» РФ в Україні: URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3740992-sovinizm-pid-prikrittam-religii-elenskij-rozpoviv-poslam-pro-ideologichnu-robotu-rf-v-ukraini.html>

У центральних районах і півночі, де починається історичне Поділля, така ситуація повсюдно: майже суцільно йдуть незареєстровані громади та громади, засновані групами фізосіб, безліч «нічийних» храмів. Скажімо, в Ананіївському районі з чотирьох церков – пам'яток архітектури, по трьох інформації у реєстрах немає, і одна, собор Олександра Невського в райцентрі, є спільною власністю громад регіону. У Великомихайлівському та Іванівському районі – по одному храму-пам'ятці, всі записані за громадами, заснованими групами фізосіб; у Лиманському два таких храми, обидва належать парафіянам; у Подільському – один, який також належить віруючим; у Любашівському – чотири пам'ятки, один зареєстрований на єпархіальну громаду, трьома володіють правильні громади. У Ширяєвському – три церкви з охоронним статусом, усі оформлені на об'єднання парафіян.

У Балті пам'ятками є три культові споруди МП: одна, Успенський собор XVII століття, належить «правильній» громаді (заснованій групою парафіян), одна, Свято-Покровсько-Балтсько-Феодосійський чоловічий монастир – громадам регіону, одна – безпосередньо Одеській єпархії.¹

Так, порядок володіння, користування й розпорядження майном і будівлями релігійними організаціями визначається їхніми статутами та чинним законодавством. Усі структурні підрозділи як суб'єкти цивільного права володіють, користуються й розпоряджаються належним їм майном. На майно культового призначення не може бути звернено стягнення за претензіями кредиторів. Майно церковної власності не може бути об'єктом договору застави.²

У ст. 133 ГК України сказано, що «основу правового режиму майна суб'єктів господарювання, на якому базується їх господарська діяльність, складають право власності та інші речові права – право господарського відання, право оперативного управління. Господарська діяльність може здійснюватися також на основі інших речових прав (права володіння, права користування тощо), передбачених Цивільним кодексом України. Майно суб'єктів господарювання може бути

¹ Общее, епархиальное и ничье: кому принадлежат храмы Московского патриархата в Одесской области (инфографика). URL: https://dumskaya.net/news/obshchee-eparhialnoe-i-niche-komu-prinadlezhat-h_094622/

² Бочков П. В. Організаційно-правова характеристика основних православних релігійних організацій в Україні та специфіка їхньої господарської діяльності. *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право*. 2019. № 3 (43). С. 220-225.

закріплено на іншому праві згідно з умовами договору з власником майна.

Акцентуємо тут на словах «на іншому праві», оскільки серед правознавців не вшухають суперечки про право власності релігійних організацій саме тому, що центральне місце в системі речових прав посідає саме право власності, яке постає основоположним серед інших речових прав. Усі інші права (право господарського відання, право довічного наслідуваного володіння земельною ділянкою тощо) є похідними від нього і є обмеженими речовими правами.¹

Слід звернути увагу на наступне, а саме: «частина перша статті 18 Закону України «Про охорону культурної спадщини» передбачає імперативний припис – об'єкти культурної спадщини, що є пам'ятками (за винятком пам'яток, відчуження або передача яких обмежується законодавчими актами України), можуть бути відчужені, а також передані власником або уповноваженим ним органом у володіння, користування чи управління іншій юридичній або фізичній особі за наявності погодження відповідного органу охорони культурної спадщини»².

Отже, для ефективної діяльності релігійна організація повинна мати своє відокремлене майно, яке може перебувати у неї на праві власності, на праві господарського відання або оперативного управління.

Релігійні організації можуть мати у власності будівлі, земельні ділянки, різні об'єкти виробничого, соціального, благодійного, культурного та іншого призначення, предмети та речі релігійного призначення, кошти для забезпечення їх діяльності.

Право власності виникає у релігійних організацій на майно, придбане або створене ними за рахунок власних коштів, пожертвуване громадянами чи організаціями або передане державою.

Правове оформлення майнової відокремленості складається з виділення майна, передачі його релігійній організації та прийняття за реєстрованої релігійної організації цього майна.

¹ Бочков П. В. Про право власності релігійних організацій на землю. *Вісник Маріупольського державного університету*. Серія : Право. 2020. Вип. 19. С. 13-20.

² Держреєстрація права власності на релігійну споруду, яка визнана пам'яткою: в Мініюсті розповіли про особливості. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/derzhreestraciya-prava-vlasnosti-na-religiyu-sporudu-yaka-viznana-pamyatkoju-v-minyusti-rozpovili-p.html>

З приводу моменту виникнення майнової відокремленості в науковому середовищі існують протиріччя. У деяких учених думка, що з моменту фактичної передачі майна у релігійної організації виникає майнова відокремленість.

Однак низка питань залишаються не вирішеними та потребують подальшого дослідження – питання передачі майна релігійного призначення релігійній організації:

- неможливість швидко звільнити об'єкт нерухомості від його поточного цільового навантаження через неможливість швидкої заміни резервними приміщеннями для забезпечення звільнення будівель релігійного призначення організаціями освіти, культури, соціального забезпечення, що займають їх нині, для профільного функціонування яких справді важливі ці площі;
- обґрунтований розумними та юридично значущими причинами конфлікт із установами культури.

Проблеми наявності розбіжностей, які важко розв'язати між двома або більше релігійними організаціями, які конкурують між собою щодо того самого майна релігійного призначення.

Проблема неіснуючого на сьогодні об'єкта релігійного призначення (об'єкт критично зруйнований, зіпсований, зруйнований або повністю знесений, знищений).

Проблема перебування майна релігійного призначення, що витребується релігійною організацією, на території режимних військових або цивільних об'єктів (з обмеженим режимом допуску осіб на територію).

Проблема перебування витребуваного релігійною організацією майна релігійного призначення у приватній власності внаслідок незаконно проведеної раніше приватизації такого майна або у випадку неналежного оформлення у власність (ні в державну, ні в комунальну, ні в приватну).

Ключові слова: право власності, приватна власність, релігійні організації, суб'єкти цивільного права, суб'єкти права власності, об'єкти права власності, об'єкти цивільного права, майно, речі, реституція, гібридна війна.